

РЕЦЕНЗІЇ

«ІСТОРІЯ ЗАКАРПАТТЯ» ДЛЯ УЧНІВ ШКІЛ І СТУДЕНТІВ ВУЗІВ

Данилюк Дмитро. Історія Закарпаття: Навч. посібник [Текст] / Д. Д. Данилюк. – М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Держ. вищий навч. заклад «Ужгородський національний університет», Іст. ф-т, Каф. історії України; вип. ред. та покажч. Л. Ільченко. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2013. – 304 с.; 16 кольор. вкл.

За роки незалежності України позитивним явищем у культурно-освітньому і науковому житті стала активізація краєзнавчого руху. Як фахівці, так і ентузіасти на місцях активно приступили до вивчення історії сіл, міст, районів, вводячи в науковий обіг значний фактологічний матеріал, який, безумовно, стане доброю підмогою при написанні історії міст і сіл України та вихованні в молоді любові до рідного краю. Питання про розвиток краєзнавства набуло загальнодержавного значення.

У зв'язку з цим Президент України Л. Кучма 23 січня 2001 р. підписав Указ «Про заходи підтримки краєзнавчого руху в Україні».¹ В Указі вказано на важливу роль краєзнавства у відродженні традицій та історичної пам'яті народу, національно-патріотичному вихованні молоді. На його виконання Кабмін України ухвалив спеціальну постанову, якою відповідні установи було зобов'язано активізувати роботу з розробки наукових проблем історії і теорії краєзнавства.

У такому напрямку і активізували роботу викладачі кафедри історії України. Ними було видано значну кількість краєзнавчої літератури. Професор кафедри Д. Данилюк для студентів історичного факультету читає нормативні і спеціальні курси, які належним чином методично забезпечені.² Ним удосконалено методичку викладання, яку розробив відомий учений-краєзнавець, вчитель і наставник Д. Данилюка, професор М. Троян.

¹ Про заходи підтримки краєзнавчого руху в Україні: Указ Президента України від 23 січня 2001 № 35/2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/35/2001>.

² Данилюк Д. Програма курсу «Теорія і методика краєзнавчої роботи»: для магістрів: спеціальність – історія / Д. Данилюк. – М-во освіти і науки України, Ужгород, нац. ун-т, Іст. ф-т, Каф. історії України. – Ужгород: Вид-во УжНУ, 2006. – 32 с.; Данилюк Д. Історичне краєзнавство: робоча навч. програма: напрям підготовки: історія: спеціальність: історія: форма навчання: денна, заочна / Д. Данилюк. – М-во освіти і науки України, Держ. вищий навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Іст. ф-т, Каф. історії України; розробник Д. Данилюк. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2009. – 60 с.; Данилюк Д. Програма спецкурсу «Закарпатська історіографія» (XVIII - середина XX ст.): для студ. іст. ф-ту / Д. Данилюк. – М-во освіти і науки України, Держ. вищий навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Іст. ф-т, Каф. історії України. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2011. – 23 с.

Однак до сьогодні не було посібника, який би можна було раціонально використовувати в навчально-виховній роботі ВНЗ і шкіл області. Цю прогалину заповнив д. і. н., заслужений професор УжНУ, професор кафедри історії України Дмитро Дмитрович Данилюк, який у 2013 р. видав навчальний посібник «Історія Закарпаття».³

Посібник якісно відрізняється від наявної сьогодні в розпорядженні педагогів і всього читацького загалу літератури з історичного краєзнавства. В ньому багатомісячна історія краю викладена стисло з визначенням основних етапів його розвитку та місця в загальноєвропейському історико-культурному процесі.

Насамперед автор обґрунтовує актуальність курсу краєзнавства, його місце в системі виховання молоді в душі любові до рідного краю. На це ще свого часу вказували відомі діячі краю. Так відомий будитель і просвітитель русинів і всього слов'янства О. Духнович, звертаючись до кожного вчителя-наставника, писав з цього приводу, щоб він «в детях народолобія возбудил и в сердцах их укрепил любовь к своей народности, ибо человек без народности подобен есть скитающемуся волку, котрому всякий лес отечество есть».

Важливо, що матеріал у рецензованому нами посібнику викладено не в сухому академічному стилі, а в доступній науково-популярній формі. І це закономірно, оскільки багато подій автор характеризує на підставі матеріалів, винайдених свого часу в архівах і бібліотеках в Україні та за її межами, і апробував їх у декількох монографіях, які належно оцінені спеціалістами.

Ось як відомий український історик В. Сарбей відгукнувся про одну з монографій: «Знаю літературу з історії Закарпаття, а тому з усією відповідальністю заявляю, що вихід книги Д. Данилюка («Історія Закарпаття в біографіях і портретах» (1997)) – це визначна історіографічна

³ Данилюк Дмитро. Історія Закарпаття: Навч. посіб. [Текст] / Д. Д. Данилюк. – М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Держ. вищий навч. заклад «Ужгородський національний університет», Іст. ф-т, Каф. історії України; вип. ред. та покажч. Л. Ільченко. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2013. – 304 с.; 16 кольор. вкл.

подія»¹. А відома словацька вчена-карпатознавець Олена Рудловчак назвала монографію Д. Данилюка («Історична наука на Закарпатті»)² «Біблією карпатознавства»³. На його праці покликаються такі відомі українські історіографи як Я. Калакура (Київ), В. Масненко (Черкаси), В. Кравченко (Харків), С. Копилов (Кам'янець-Подільський) та інші.

У посібнику «Історія Закарпаття» Д. Данилюк описує всі етапи історичного розвитку краю від найдавніших часів до сьогодення, визначаючи місце Закарпатської області в євроінтеграційному курсі незалежної України. Насамперед розглядається первісне заселення території краю слов'янським населенням – білими хорватами. Вони належали до східнослов'янського етнічного масиву, сприйняли його культуру і від назви держави «Русь» назвали себе русинами, а з кінця XIX ст. усвідомили себе часткою українського народу. А. Кралицький у 1862 р. на весь голос заявив «ми сім'я преславної України», а І. Дулішкович у 1874 р. підтвердив, що русини належать до «малоруської (української) гілки народу».

Історично склалося так, що ця слов'янська земля з XII ст. входила до складу різних держав – Угорщини, Австро-Угорщини, Чехословаччини. Політика правлячих кіл була далекою від національних інтересів закарпатських трударів, але їхніми руками вони розбудовували економіку краю. Позитивну роль відіграв русько-литовський князь Федір Корятович на зламі XIV і XV століть. Чимало для розвитку Ужгородської домінії зробили графи франко-італійського походження Другети з 1328 р. до кінця XVII ст. За часів панування (1728-1928 рр.) в Мукачівсько-Чинадівській домінії австрійські графи Шенборни сприяли побудові мануфактур, розвитку тваринництва, скотарства, продукція яких знаходила попит на європейських ринках. У 1778 р. в с. Солотвино (тепер Тячівського району) на шахті «Крістіна» почалася промислова розробка соляних покладів. В наш час її зупинено. Та все це було досягнуто завдяки тяжкій праці покріпаченого селянства.

Їх важке соціально-економічне становище

і політичне безправ'я автор не лише доводить посиланнями на сухі офіційні документи, а й вдало використовує поетичну творчість літераторів, що сприяє кращому засвоєнню учнями відповідної теми. Ось як охарактеризував становище народу Є. Фенцик:

О, много ты терпишь, оставленный люд,
И холод, и голод, и стыд, и презренье,
Карпатские дебри, твой древний приют,
Тоскуя, глядят на твое опустенье [С. 162].

Цей же автор на сторінках «Листка» гостро викривав політику угорських властей, спрямовану на асиміляцію закарпатських русинів, і засуджував тих місцевих діячів, які підтримували цю політику:

Ах, они одно с врагами,
За платеж ничтожный все
Под враждебный прапор стали...
На против своей семьи
За титул, позорну славу,
За пустейшее ничто,
В торг пустили и продажу
Что лиш мило сердцу, – все [С. 162].

Політику ренегатів публічно засуджував і О. Митрак. У вірші «Мы убоги» він їм докоряв:

Добре им там говорить,
При сытости полной,
И писати статеечки
О жизни народной [С.163].

О. Митрак не тільки констатував тяжке становище народу, а й вірив у кращу його долю. З приводу цього він зауважив:

Бо слободу силов
Треба добувати,
А кто її смиренно
По жебрацьки просить,
Тому вона нігда
Добре не послужить [С. 163].

Важке становище народу закономірно викликало збройні виступи кріпаків різних народностей. Так, русини взяли активну участь у селянській війні під проводом Д'єрдя Дожі в 1514 р., підтримали угорців у національно-визвольній війні під проводом Ференца Ракоці II в 1703-1711 рр., угорській революції 1848-1849 рр.

У посібнику закарпатці представлені не лише знедоленими, як це робилося колись, а й освіченими людьми свого часу, які склали граматики, писали історію рідного краю, відкривали гімназії, семінарії. Вони щедро черпали з європейської скарбниці знань. Чимало з них емігрували в Росію і зробили вагомий внесок у розвиток освіти й науки. Першим відзначився Іван Зейкан – дипломат, педагог, вихователь онука Петра I – Петра II. В указі Петра I говорилося: «Ведая ваше искусство в таком деле и добрую вашу совесть определяем вас к тому, которое дело начни с Богом». І. Зейкан відчував високу відповідальність і

¹ Історіограф Дмитро Данилюк: бібліограф. покажч. / Уклад. Л. О. Ільченко; біограф. нарис М. Вегеш, В. Ілько, М. Олашин. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2011. – С. 17.

² Данилюк Д. Історична наука на Закарпатті (кінець XVIII - перша половина XX ст.) / Д. Данилюк. – М-во освіти і науки України, Ужгород. держ. ун-т, НДІ карпатознавства; рецензенти: М. М. Кравець, М. П. Тиводар. – Ужгород, 1999. – 350 с.

³ Падяк В. Листи Олени Рудловчак на Батьківщину (відгуки визначногокарпатознавця на наукові здобутки закарпатських вчених останнього часу) / Валерій Падяк // Науковий вісник Ужгородського Університету. Серія: Історія. До 55-річчя заснування Ужгородського державного університету та історичного факультету / [Редкол.: І.Ф. Король, д.і.н. (голов. ред. па ін.). – Ужгород: Видавництво Валерія Падяка, 2000. – Вип. 5. – С. 54.

всіляко відмовлявся, мовляв, він «стар и дряхл, в придворных поступках весьма не заобычен и чужестранный». Та Петро I був неблаганний і одним розчерком пера визначив долю закарпатця: «определяем вас учителем к нашему внуку, и когда сей указ получишь, вступи в дела немедленно», що і зробив І. Зейкан. Два інші закарпатці – М. Балудянський і В. Кукольник – були вихователями царевичів Миколи і Михайла Павловичів.

Яскраву сторінку в історію науки Росії вписали І. Орлай, Ю. Венелін, П. Лодій, А. Дешко та інші. Царський уряд навіть видав спеціальний документ: «О выгодах предоставляемых профессорам из карпатороссов». Їхню плідну наукову діяльність оцінили ще на початку ХХ ст. До цих вихідців з Угорської Русі ставилися як до «освічених людей нового віку, які принесли нове начало, надихаючи кращу частину Західної Європи... Карпаторуські вчені явились поряд з іншими, одними із перших піонерів вищої освіти в Росії; вони стояли за свободу дослідження і навчання в той час, коли ця свобода піддавалася жорстокому гонінню з боку неосвіченої і грубої бюрократії». До речі, діяльність закарпатців у Росії детально описано в окремій монографії Д. Данилюка «Історія Закарпаття в біографіях і портретах».¹

У рецензованому нами посібнику вдало викладено події 1919-1939 рр. і неоднозначно їх оцінено. У складі Чехословаччини економічний розвиток значно занепав – у краї не було побудовано жодного промислового підприємства, і рівень безробіття досягав 100 тис. осіб. З іншого боку, в політичній площині люди дістали певні демократичні свободи. За короткий період з'явилося майже 30 політичних партій; у суспільно-політичному русі сформувалися три течії – українофільська, москвофільська і русинська, запрацювали освітні товариства тощо. Наводяться приклади про якість зростання національно-визвольного руху; значною мірою вона проявилася в переході від страйків і демонстрацій проти бідності до вимог возз'єднання краю з Україною; вперше вони пролунали на Всенародних зборах у Хусті 21 січня 1919 р., а 15 березня 1939 р. було проголошено Карпатську Україну.

Події цього, як і попереднього періоду, також характеризуються засобами поетичної творчості, зокрема уривками з поезії поета-бунтаря Д. Вакарова, якого закатували угорські окупанти. В одному з віршів так охарактеризовано соціально-економічне становище краю:

Строят тюрьмы и казармы,
Держат в страхе край родной,

¹ Данилюк Д. Історія Закарпаття в біографіях і портретах (з давніх часів до початку ХХ ст.) / Д. Данилюк. – Ужгород. держ. ун-т. – Ужгород, 1997. – 292 с.

На село по два жандарма
А читальни ни одной [С. 213].
Ни врача нет, ни больницы,
Косит жизнь туберкулез,
У детей тускнеют лица
От горячих слез [С. 225].
Та поет вірив у неминучість возз'єднання краю з Україною:

Я верю – скоро день настанет.
Исчезнут рубежи
И между братьями
Не станет на Севере межи.

Після придушення Карпатської України в березні 1939 р. гортіївською Угорщиною молодь не сприйняла окупаційної влади і нелегально переходила до СРСР з надією на кращу долю. Однак там молодих закарпатців часто приймали за шпигунів, засуджували і відправляли у виправно-трудова табори. Ця трагічна сторінка в історії краю також відображена в поезії, зокрема, у вірші В. Вовчка «Тікали в Росію» (1994):

Тікали в Росію горяни-брати,
Тікали од смерти – нової орди,
А там – до Сибіру, а там їх – за грати,
Мов змовились крадці з Москвою кати...
Брати мої мертві, живі ще брати,
Згоїлися рани, забулися грати,
А я ще не могу до себе прийти:
За що було Брату так брата карати!

[С. 215].

Автор вводить в обіг найновіші публікації документів, які розкривають трагічні події в період угорсько-німецької окупації краю в 1939-1944 рр. та в перші роки після визволення і возз'єднання з Українською РСР у складі СРСР.

Читачі можуть ознайомитися зі здобутками і втратами області за роки радянської влади. До честі автора, він показує як здобутки, так і втрати області у складі УРСР. З одного боку, область стала промислово розвиненим регіоном, з іншого – в ній було обмежено права і свободи громадян, жорстко карався найменший прояв інакості. Вказано також і на наявність різноманітних проблем в області і у складі незалежної України.

Та за всіх режимів не завмирало культурно-мистецьке життя краю. Автор представляє сотні імен закарпатської творчої еліти. Читачі мають можливість ознайомитися з творчістю письменників від Михайла Андрелли (XVII ст.) до лауреатів Національної премії ім. Т. Шевченка та обласних премій ім. Д. Вакарова і Ф. Потушняка, художників – від розписів невідомих авторів на стінах храму Святої Анни (ротонда) в Горянах (XII ст.) до академіка Національної академії мистецтв України В. Микити й побудови першого виставково-концертного центру в Ужгороді «Галерея Ілька», представників музичного і театрального мистецтва – від К. Матезонського до

заслуженого діяча мистецтв України В. Теличка. Згадано й імена тих діячів культури, котрі прославили наш край поза його межами – Є. Станковича, І. Лацанича, Й. Ерміня, К. Балог, Г. Ціполи, І. Поповича, В. Бокоча та інших. Автор не обминає своєю увагою й відомих спортсменів, серед яких олімпійські чемпіони – Й. Беца, Н. Гецько. Прослідковано зростання наукового потенціалу області, який представляють академік НАН України О. Шпенник, члени-кореспонденти Ю. Височанський та В. Мікловда, сотні докторів і кандидатів наук.

І, насамкінець, новим у посібнику Д. Данилюка є методичне оформлення – до кожної теми подаються епіграфи, які вже налаштовують читача на її зміст, а наприкінці тем автор подає маловідомі історичні джерела – від першої писемної згадки про міста Ужгород і Мукачево дотепер. Завершується посібник важливим інформаційним матеріалом. Видання добре ілюстроване рідкісними історичними документами, фотографіями багатьох видатних закарпатців. Д. Данилюк закликає вивчати історію рідного краю, адже, як справедливо

зауважив О. Духнович, «кто отечество свое не почитает, той сирота есть, без отца, без матери». Це слід би пам'ятати всім нам, суцям в Україні.

Посібник вже дістав високу оцінку відомих українських вчених. Один із них, професор Київського національного університету Я. Калакура в листі до автора посібника зауважив: «Ви показали гордий приклад історикам інших областей, оскільки потреба в аналогічній науково-навчальній літературі дуже велика!». Сьогоднішні події в Україні підтверджують правоту цих слів.

Одним словом, у посібнику Д. Данилюка історія Закарпаття представлена багатогранною, зі здобутками і втратами. Саме це і спонукає читача до роздумів над тим, що слід з минулого відкинути, а що взяти для подальшого розвитку краю у складі незалежної України. А всім слід пам'ятати заповіт ігумена Мукачівського монастиря А. Кралицького – «любити свій рід, свою собратію, є не лише природний, но і християнський обов'язок». Вочевидь цьому сприятиме і посібник професора Дмитра Данилюка «Історія Закарпаття».

Мищанин В. В. (Ужгород)